

ELŐZETES JELENTÉS A TELKIBÁNYAI SZENT KATALIN ISPOTÁLY 1997–98. ÉVI FELTÁRÁSÁRÓL

PUSZTAI TAMÁS

Az elpusztult telkibányai Szent Katalin ispotály föld alatti maradványai 1997 tavaszán kerültek elő, építkezést előkészítő földmunkák során. A felszínre került romok a mai település központjában lévő, a Vörös-patak és a Kottya-patak mély völgyeivel körbevett, meredek leszakadásokkal határolt domb délnyugati szélén található.

Az egykori ispotály az ugyanezen dombon álló középkori plébániatemplomtól – ma református templom¹ – mintegy 300 méterre nyugati irányban állt (1. kép).²

A leletmentő feltárásokat a miskolci Herman Ottó Múzeum 1997 és 1998 nyarán végezte. Az ispotály épületmaradványait teljes egészében feltártuk, a körülötte található temető sírjainak pedig feltehetően a harmadát.³

A középkori Telkibánya történetének nincs modern monografikus feldolgozása. A 14–15. századi bányavárosra utaló adatokat közli Wenzel Gusztáv 1880-as bányászat-történeti munkájában (WENZEL 1880, 90–93, 346–351, 359). A kutatás Telkibányát elsősorban a bányászat-történet, a bányák oldaláról vizsgálta (BENKE 1987; 1994). Benke Istvánnak Telkibánya bányászatáról írott munkáiban viszont számos adatot találunk magáról a középkori településről is.⁴

Az 1271-ben Füzér tartozékaként említett Telki falu (GYÖRFFY 1963, 184) felemelkedését aranylelőhelyei valamint a magyarországi aranybányászat 14. századi erőteljes felvirágzása segítették. Ez volt a település legfontosabb erőforrása, ami sorsának későbbi alakulását is jelentősen meghatározta. A nemesércbányászat valamint a város

---

¹ A mai református templom foglalja magába a középkori település egykori – talán kéthajós – plébániatemplomának maradványait (Magyarországi Művészet 1300–1400 körül I. kötet szerk.: *Marosi Ernő*, Budapest 1987, 427). A középkori templom építőkövei a mai épület körül található református temető sírgödreinek kiásása során napjainkban is folyamatosan kerülnek elő. E kövek közül 1998-ban kettőt beszállítottunk a miskolci Herman Ottó Múzeumba. A kövek a meglévő templomhajó északi falának közepétől, északi irányban, mintegy 7 méterre kerültek előbb.

² A lelőhely középpontjának EOVS koordinátái: Y-820 725 87; X-351 582 23.

³ Az ásati felméréseket valamint a tusrajzokat *Sáfrány Andrásné* készítette. 1998-ban az ásítás során felmerülő kérdések megoldásában tanácsaival segített dr. Kubinyi András valamint Simon Zoltán régész. Mindhármas segítségét ezúton is köszönjük.

A feltárásokat követően Kubinyi András hívta fel figyelmünket arra a történeti adatok által is alátámasztható tényre, hogy az ispotályok kőépülete mellett több esetben számolni kell a nyomorultak számára épített, mulandóbb anyagból készült lakóépületek létezésével is. Arra a kérdésre, hogy lehettek-e hasonló egyéb épületek Telkibányán is az ispotály környezetében, feltárásunk nem adott egyértelmű választ. Az egykori ispotálytól északra eső felszínen a telek tulajdonosa által végeztetett 1997-es planírozási munkák során a munkagép felszínre hozta égett agyagtörmelék, kerámiatöredékek, valamint az 1998-as feltáráson szintén ezen a területen talált égett agyagtörmelékkel teli gödör utalhat az ispotály körül egykor álló egyéb épületekre is. E kérdés tisztázása az elkövetkező évek feladata lehet.

⁴ A Telkibánya középkori történetére vonatkozatható történeti és régészeti források értelmezése tekintetében nem mindenben tudunk egyetérteni Benke István nézeteivel, ezen kérdések megvitatása nem egy előzetes ásati jelentés feladata.

életének a legjelentősebb éveit a 14–15. század jelentette. 1341-ben királyi bányavárosként említik, 1344-ben, 1346-ban és 1367-ben civitasként (WENZEL 1880, 90–91; CSÁNKI 1890, 201). A felső-magyarországi bányavárosok szövetségének tagja, de a 15. század közepére feltehetően veszít jelentőségéből. A felszín közeli aranytelérek kimerülése miatt bányászata hanyatlásnak indul, melyet az elkövetkező évszázadokban többször próbálnak újraindítani, de jelentősége már nem érte el a középkori bányászat jelentőségét.

A település 1517-ben már csak falusias nagyságú – lakossága 150 fő körül lehetett (BÁCSKAI 1965, 24–28).⁵

Az ispotály történetére a gönci pálos kolostor megmaradt oklevelei szolgálnak adatokkal (BÁNDI 1985).⁶

Az írott források alapján 1367 előtt Telkibánya déli szélén egy fából készült kápolna állt, melynek elbontásához Kuprer György telkibányai bányaispán az ispotály felépítésének okán 1367-ben engedélyt kér Lajos királytól. 1369-ben Mihály egri püspök már az építkezések megkezdéséről ír. Az ispotályt kegyurai, Kuprer György és fivére, Koncz bányaispán Szent Katalin tiszteletére alapította. 1444-ben Kuprer György végrendeletében minden javait, házait, rétjeit, szántóit, szőlőit, malmát és malomhelyeit Czegwus pusztával együtt a Szent Katalin egyházra és ezáltal mostohafiára, Mátyás papra, az ispotálymesterre hagyja. Mátyás pap 1450-ben, minthogy „az alapítók gondatlan-sága miatt” tönkrement, az ispotályt a pálosok Gönc mezőváros közelében lévő Szűz Mária kolostorára ruhazza át.⁷

Az épület további sorsáról nincsenek írásos források.

A település egykori plébániatemplomában, a későbbi református egyházban található egy 1624-ből származó felirat, mely megőrizte Telkibánya egykoron létező két templomának – az ispotálynak és a plébániatemplomnak⁸ – az emlékét (BENKE 1987, 104–105). A múlt század elején⁹-közepén a helyi lakosok még felfigyeltek az ispotály helyén lévő kis dombon előkerülő csontokra (TÓTH 1981, 215), az ispotálynak a református parókia mögött még megfigyelhető nyomaira (VÁRADY 1989, 332.), de régészeti kutatás nem volt a területen.

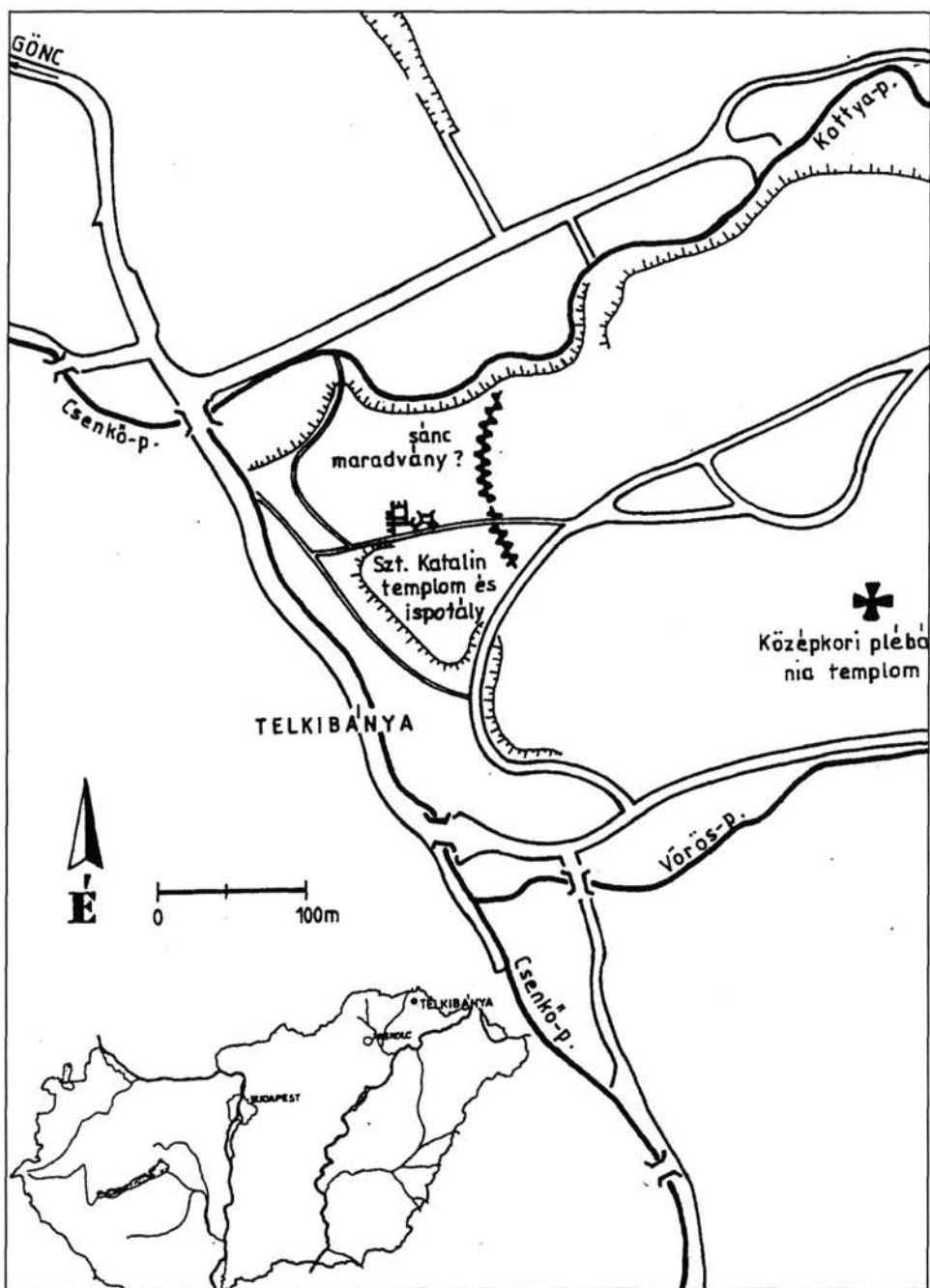
⁵ Telkibánya illetve a felső-magyarországi bányavárosok 15. század közepétől kezdődő hanyatlásának okaiként Heckenast Gusztáv a nemesérckészletek kimerülése mellett azt a sajátosságot említi, hogy míg az alsó-magyarországi bányavárosok közösségének tagjai királynéi birtokok voltak és nem lehetett őket eladományozni, addig az igen vegyes jogállású felső-magyarországi bányavárosok nem alkottak olyan jogi-közigazgatási egységet, mint az alsó-magyarországiak. A felső-magyarországi bányavárosokat a király eladományozhatta, így magánföldesúri kézre kerülhettek. Telkibányát Hunyadi János kormányzó 1447-ben a Rozgonyiaknak adja, majd különböző főúri családok birtokába kerül (*Wenzel* 1880, 92; *Heckenast* 1994, 46; *Csánki* 1890, 201).

⁶ A vonatkozó oklevelek regesztáit Bándi Zsuzsa készítette el: *Bándi* 1985, 582–583, 586, 587–588, 589, 590–591, 593, 594–595.

⁷ Ekkor az ispotály birtokaiként sorolják fel a Cheches nevű pusztát a Wagner nevű szőlővel s a szőlőtől lejjebb a völgyben fekvő réttel, valamint a völgy végében, az Olchawa folyón levő malmot, valamint hivatkoznak a Thelkybanya területén fekvő összes tartozékokra (*Bándi* 1985, 590–591).

⁸ Az ispotályok szegény, elagott, beteg lakói számára a plébániatemplom látogatása részben állapotuk, részben pedig az esetleges jelentékeny távolság miatt, mivel az ispotályok rendszerint a város falain kívül vagy szélén feküdtek, nagy nehézségekkel járt volna. A középkor szelleme ezért azt parancsolta, hogy az ispotályokhoz legalább egy kápolnát csatoljanak (*Somogyi* 1941, 81). A református egyház hajójának északi falán lévő felirat jelölte két templom létezése is ez okkal magyarázható.

⁹ A 20. század elején.

1. kép. Telkibánya – a Szent Katalin ispotály elhelyezkedése a mai Telkibánya területén

A feledés eredményeként kezdhette meg 1997 tavaszán a terület birtokosa az ispotály maradványait rejtő domb elbontását.¹⁰

Ispotály létezése egy településen azt jelenti: voltak olyanok, akik rá is szorultak erre az intézményre. Tehát végeredményben a társadalmi differenciálódásra utal. Míg a falvak lakossága az esetleges belső differenciálódás ellenére is saját maga látta el szerencsétlenjeit, addig a városokban és városias jellegű településeken ez már egy külön intézmény, az ispotály feladata volt. E momentumot is figyelembe véve sorolta Fügedi Erik az ispotályokat az országos vásárok és koldulórendi kolostorok előtt a mezővárosi fejlődés ismérvei közé (FÜGEDI 1981, 86). Középkori ispotályaink történeti szerepét legutóbb Kubinyi András vizsgálta.¹¹ Ő az ispotályokat – egy több kritériumot magába foglaló rendszer részeként – a városi lét alapvető összetevőiként értékelte.¹² 87 településen 117 ispotályt mutatott ki. Az ispotállal rendelkező települések többsége a Kubinyi András által összeállított lista alapján város vagy viszonylag jelentős mezőváros volt. Véleménye szerint a magyarországi ispotályok elsősorban szegényházakként működtek, nem pedig kórházakként. Elsődleges feladatuk a nyomorultak és szegények lelki szükségleteinek kielégítése volt.¹³ A betegek ellátása e feladathoz másodlagosan kapcsolódott (KUBINYI 1999, 261–262).

A feltárás során a területen a történeti adatok ismeretében várható két épületet – a korai kápolnát, valamint az ispotályt; majd a pálos tulajdonba került romok írásos forrásokban nem szereplő átépítését – azonosítottuk (7–9. kép).

Az 1367 előtt e helyen álló (fa?) kápolnának kő alapjai voltak. Ennek maradványait az ispotály szentélye alatt találtuk meg. Az s13, s7 és s29-jelölte alapozás maradványok feltehetően egy egyenes záródású szentélyt jelölhettek – a továbbiakban ezt nevezem korai szentélynek –, melyet a történeti adatok alapján 1367–69-ben elbonthattak. Ennek a korai szentélynek a keleti falát egyértelműen vágja az ispotály szentélyének s5-jelű pillére, a korai szentély s13 jelű vállát pedig az ispotály szentélyének s1-jelű szakasza, valamint az s51 később kiszedett szentélyfal árka. S7 déli felét elvágta az arra haladó gyalogút rézsúje, úgyszintén s29 déli folytatását is. A keletelt korai templom kő alapozása 1,1 méter széles volt (2; 3; 7. kép).

Amennyiben elfogadjuk, hogy az imént említett alapozásmaradványok egy templom szentélyéhez tartoztak, vizsgáljunk kell a korai épület hajójának helyzetét is. A korai szentélyfal alapozásának alsó síkja a ráépülő ispotály egykori padlószintje alatt mintegy 50 cm-rel húzódott. Ahol a 14. század végi építkezésekkel nem bontották el, ott igen jól megfigyelhető volt. A korai templom hajójának, nyugati záródásának azonban semmiféle maradványát, kiszedett falát sem lehetett megfigyelni. Ez abban az esetben lehetséges, ha a 14. század végén épített ispotály hajójának a falai nyomvonalukban és méretükben megegyeznek a korai épület falaiéval. Ez esetben hiába keresnénk pl. a korai templom nyugati záródását, mert az gyakorlatilag az ispotály templom nyugati záródásává lenne azonos. Mivel az ispotály hajójának a falait teljesen kibányászták, a kiszedett

¹⁰ Miután a földmunkák során a régészeti emlékek előkerültek, a telek akkori tulajdonosa azonnal leállította a tereprendezést. Többek közt az Ő hosszan tartó türelmének köszönhető, hogy az ispotály maradványai nem pusztultak el teljesen és lehetőség volt azok feltárására.

¹¹ Középkori ispotályainkkal foglalkozó, összefoglaló művek Kubinyi András 1999-es dolgozata előtt utoljára a 19. század negyvenes éveiben jelentek meg (*Pásztor* 1940; *Somogyi* 1941).

¹² Az ispotályt a mai történeti kutatás felfogásához hasonlóan az építetők is úgy tekintették, mint a városi lét egyik kritériumát, ugyanis az építkezések engedélyezését a királytól kérő kegyurai hivatkoznak arra a tényre, hogy „Telky városában még nincs ispotály, mint más városokban” (*Bándi* 1985, 582).

¹³ Ez a tény is indokolta a *Somogyi* 1941, 81. által mindenképp szükségesnek ítélt ispotály-kápolnák vagy ispotály-templomok felépítését.

falak árkaiból nem lehetett elkülöníteni a feltételezett korai hajófal és az ispotályfal periódusát, így egymáshoz való viszonyuk sem volt tisztázható.

Mindezeket figyelembe véve kritikával kell fogadnunk az írásos forrásokban szereplő korai „fa kápolna”, valamint annak elbontásának tényét.¹⁴ Esetünkben – úgy tűnik – inkább egy korábbi kőépület 1367–69-es átépítéséről kell beszéljünk, mintsem fakápolnáról.

Az 1367 után felépült ispotály megtalált maradványai két épületrészből állnak (2–3; 5; 8. kép). A kelet–nyugati tájolású, 18 méter hosszú, 11 méter széles¹⁵ templom hajója két boltszakaszos volt. A nyolcszög három oldalával záródó szentély diadalív-pillér nélkül kapcsolódott a hajóhoz (2–3. kép). A hajó északi falát valamint a nyugati záródás alapozását teljesen kibányászták, csak a visszatöltött alapozási árkok kerültek elő. A hajó déli falát az itt futó gyalogút árka pusztította el.¹⁶

A hajó nyugati felében a karzat vagy az oda vezető lépcső kiszedett alapozásának nyomai kerültek elő (8. kép–s97). Feltehetően a fából készült karzat tartóoszlopának alapozásaként értelmezhetjük a hajó hossz tengelyének 2/3 részében talált s61-jelű, egy 150 cm átmérőjű kör felszínén kialakított egyrétegű kőalapozás maradványát is (4. kép). A kövek a kör szélei mentén nagyméretűek, durván faragottak, középen kisebbek. Ez a kőépítmény a korabeli (a későbbiek során teljesen kibányászott) padlószint alatt helyezkedhetett el.¹⁷ Vele egy vonalban és azonos szinten, a hajó északi falához kapcsolódva került elő néhány szabálytalanul elhelyezkedő kő alkotta alapozás töredéke (8. kép–s85).

A hajó tengelyében elhelyezkedő kör alakú alapozáshoz hasonló került elő a babócsai Szent Egyed plébániatemplom feltárása során a 14. század második feléből. Itt az ásató a vele együtt előkerülő lépcsőalapozással együtt karzat építőelemeként határozta meg (MAGYAR 1990, 110, 60–61, 18–19. ábra, 196, 4. kép 4). Babócsán azonban ez az alapozás a templom nyugati záródásától mérten a hajó első, míg Telkibányán a hajó második harmadában helyezkedett el. A Telkibányán rekonstruálható karzat igencsak nagy mérete feltehetően az épület ispotályként való használatával függhetett össze.

A templom északi oldalához kapcsolódik egy 9x8 méteres alapterületű,¹⁸ északi oldalán három, nyugati oldalán egy, nagyméretű támpillérrel erősített épület (5; 8. kép). Az északról két kisebb helyiséggel a hajóhoz kapcsolódó épületben előkerült igen töredékes lépcsőalapozás (8. kép–s122), valamint kettő, nagyméretű belső cölöplyuk esetleg kétszintes épületre engednek következtetni. A melléképület keleti fala a már említett kör alapú alapozással esik egy vonalba.¹⁹

¹⁴ A további kutatás dolga eldönteni, az igen széles, 1,1 méteres kőalapok lehettek-e egy fa felépítmény alapjai, vagy sem.

¹⁵ Ezek külső méretek, a templom belsejének ugyanezen adatai: 15x7,8 méter.

¹⁶ A hajó belsejét a kőbányászat gyakorlatilag teljesen földülta.

¹⁷ Az ispotály templom korabeli padlószintjére csak utal az s13 tetején megtalált habarcsos töredezett, elsimított felszín.

¹⁸ Belső méretei 7,2x6 méter.

¹⁹ Az ispotály belső szerkezetének rekonstrukciója során felmerült annak a lehetősége, hogy a karzatot eredetileg csak a templom nyugati záródásához csatlakozó s17 kiszedett alapozás jelenthette. Ez a karzat kőből készülhetett. Ebben az esetben s61 csak a karzat későbbi – fából való – kibővítését mutathatja. (A feltárás során nem volt mód egyértelműen eldönteni, volt-e S17-nek déli párja. Ezt a területet ugyanis egy későbbi sír, valamint az újkorban északabbra helyeződött gyalogút árka elpusztította.) A templom északi oldalánál álló épület keleti fala, a templom hajójában igen bolygatott állapotban talált s85-kőomladék, valamint s61 egy vonalban való elhelyezkedése azonban tükrözhet egy olyan egységes szerkezetet is, ami arra utalhat, hogy s61-kör alapépítményt (és s85-öt) az ispotály építésével egy időben készítették.

2. kép. A Szent Katalin ispotály templomának feltárt alapfalai keleti irányból fényképezve

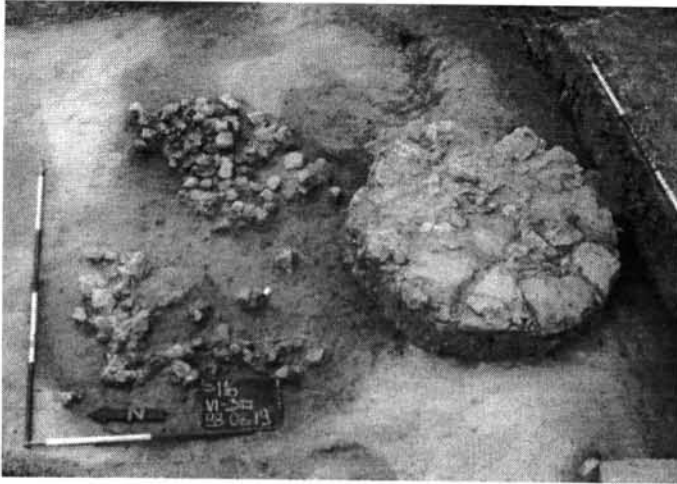
Az ispotály részleges pusztulását követően a 15. század közepén az épületet a pálosok veszik át, erről az írott források egyértelműen tájékoztatnak. Nem szólnak a források azonban arról, hogy az ispotályt a pálosok saját igényeik szerint alaposan átépítik.

A templom számukra igen rövid szentélyét elbontják és keleti irányban a saját liturgiájuknak jobban megfelelő méretű, 12 méter hosszú újabb szentélyt, északi oldalán sekrestyével, keleten falazott csontkamrával építenek a helyére (9. kép). Az új szentély falának síkja és a korábbi épület hajófalának síkja nem egy vonalban van, az új szentély falsíkja a hajófaléhoz mérten dél felé kissé megtörik.²⁰ A pálos szentély északi oldala és a diadalív pillére által határolt területen előkerült a szerzetesi ülőpad alapozásának foltja (s17), valamint az oltár három kőorból rakott alapja. Az oltár előtt (annak nyugati oldalán) egy kősor magas, a korabeli padlószintből alig kiemelkedő előépítmény volt (s19).

²⁰ Az ispotály hajója és a pálos szentély találkozását nem lehetett részletesen vizsgálni, mert az épületnek ezt a szakaszát az újkorban teljesen kibányászták.

3. kép. A 2. kép értelmezési vázlata

4. kép. Az ispotály templomában feltárt kör alakú s61- kő alapépítmény és az s116-jelű felszín

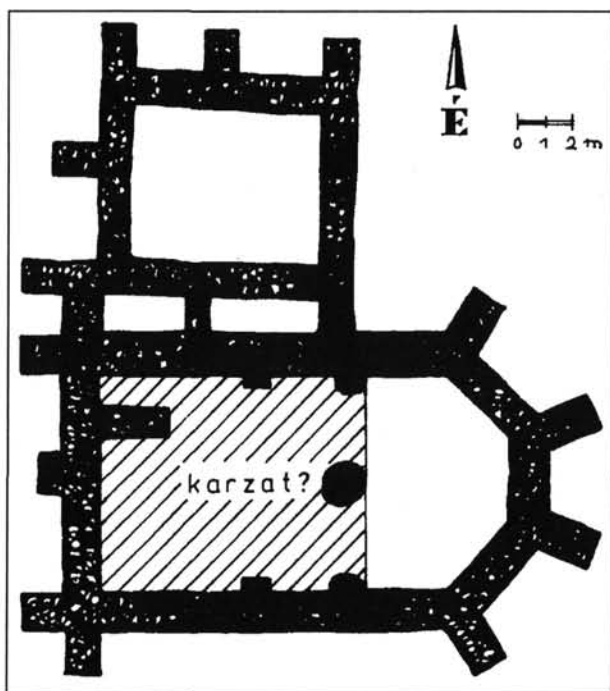
5. kép. Az ispotály északi falához épített, a 15. század közepén elbontott épület alapfalai északról fényképezve

Az oltár északi oldala mellett került elő a 8-as sz. sír.

A közvetlenül az oltár mellett feltárt sír mindkét végén padkás kiképzésű volt. A gödör padkán belüli mérete igen kicsi, 1,5 méter. A sírt egyértelműen fedte az a padló alapozási agyagréteg, melyre a már említett s17 ülőpad-alapozás is került. A sírből több nagy méretű terméskő, egy faragott kő és 2–3 kisebb embercsonttöredéken kívül néhány kerámiatöredék került elő.²¹

²¹ A szentélyben talált 8-as számú sír helyzetének értékelése során két lehetséges magyarázat közül kell a kutatás későbbi időszakában választanunk: amennyiben feltételezzük, hogy a sírt a pálosok idejében ásták, és nem egy korábban már kiszedett sírra került rá a pálos szentély, úgy feltételeznünk kell azt is, hogy a szentélybe temetett igen kis magasságot elért halott maradványait a pálos korszakban kivették a sírből, majd azt követően a sírt lefedve új padlóalapozást és ülőpadot készítettek.

6. kép. A Szent Katalin ispotály valószínűsíthető alaprajzának és belső kialakításának vázlatja

A pálos szentély északi falánál a sekrestyébe nyíló ajtóhoz vezető lépcső (s21) maradványait későbbi beásás részben elpusztította. A sekrestye északnyugati és északkeleti sarkánál két diagonális pillér volt. A sekrestye falait az újkorban az alapozás alsó kősoráig kibányászták az újkorban.

A pálosok az alapokig visszabontották az ispotály-templom hajójának északi oldalához kapcsolódó épületet.²² Ezekre az alapozásmaradványokra ássák rá a pénzleletes temetkezések alapján a 15. század közepén itt létesült temető sírjait (5. kép).²³ Az épület sorsának alakulására vonatkozóan a pénzleletes sírok adatai összekapcsolhatók az írásos

Magyarázhatjuk azonban a halott kiszedését éppen a pálos építkezésekkel is. Ez esetben az ispotály létezésének idejében eltemetett halottat azért kellett a sírból kivenni, mert a pálos szentélyt éppen erre a helyre építették. A sírban talált leletanyag részletesebb értékelése előtt talán ezt tekinthetjük a valószínűbb megoldásnak. Ekkor, a pálos építkezések idején kerülhetett a sírba a már említett faragott kő is. A feltárt sírok közül ez esetben ez lenne az egyetlen, melyet kronológiailag az ispotály épületéhez köthetnénk. A sír értékelése során – bármely lehetőség mellett szól is majd a sírleletek elemzése – mindkét esetben figyelemmel kell legyünk a sír topográfiai kiemelkedő elhelyezkedésére.

²² Ez a pálos visszabontás mentette meg számunkra az ispotálytemplom északi oldalánál álló épület alapjait. A pálosok idejében csupán az alapozásig visszabontott épületről a késői korok kőbányászai már nem tudtak, szemben az ispotály templomának a későbbi korokban még egy ideig álló, jó építési nyersanyagforrásnak bizonyult falaival.

²³ A feltárás során 127 sír került elő. A 127 sír közül nem találtunk olyat (a 8-as sír kivételével), melyet – a leletanyag részletes elemzése előtt – egyértelműen a korai kápolnához, vagy az ispotályépület fennállásának idejéhez köthetnénk.

forrásokból már ismert, 15. század közepi pusztulással és tulajdonoscserevel.²⁴ Az ispotály északi épületalapjaira ásott sírok az egykori hajó területére nem terjednek át, feltehető, hogy a pálosok egy ideig még használták a hajót. Erre utalnak a hajóból előkerült festett vakolattöredékek is, melyek a pálos szentélyben talált festett vakolattöredékekkel egyeznek meg. Az egykori ispotálytemplom szentélyének alapfalaira több felnőtt sírját ásták. Az itt talált sírokban – szemben az ispotálymester épületére ásott sírokkal – gyermek csontváza nem volt. Ezek a temetkezések esetlegesen a pálosok saját temetkezéseiként értékelhetők.

Az egykori ispotály szentélyének falaira ráásott sírokra az épület utolsó periódusában egy közepén széles, két cölöplyukkal meghatározott ajtónyílással tagolt, rossz minőségű kőből, rossz minőségű habarcsba rakott, vékony rekesztőfal épült (s4). A rekesztőfal a belső teret a hajó és a pálos szentély vonalában választotta ketté. Ez a fal – ha az általa fedett temetkezéseket a pálosokhoz kötjük – nem a pálos korszak elején, hanem annak következő szakaszában kerülhetett a helyére. Az s4 fal valamint a pálosok által épített s31 diadalív pillére közötti területen, az északi – kiszedett – falhoz kapcsolódva előkerült egy 1,4x1,6 méter oldalhosszúságú, a korabeli belső padlószint fölé 40 cm-rel emelkedő falazott kő alapozás (s6).

Az épület nagyobbik része – a hajó bizonyosan – a 16. század közepére elpusztulhatott,²⁵ a pálos szentélyt esetleg még tovább is használhatták egy ideig, de ennek az időszaknak a meghatározása az innen előkerült régészeti leletanyag további elemzése nélkül nem lehetséges.

Az előkerült régészeti jelenségek értékelése során több kérdés merül fel. Igen sok a bizonytalanság az 1367 előtti időre feltételezett egyenes záródású szentélyű épülettel kapcsolatban. Számos egyéb kérdés mellett tovább kell kutatni az s61 kör alakú alapozás szerepét az ispotály épületében, valamint s4 és s6 funkcióját a pálos korszak épületében. Feltehetően az ispotálytemplom középvonalában található s61 kör alakú alapépítmény szerepének tisztázása fog leginkább hozzájárulni az épület ispotályként való használata és az ebből adódó belső szerkezeti sajátosságainak – végeredményben egy ispotályformának – a megismeréséhez.

Az előkerült romemlék mindenesetre számos tanulsággal szolgál már most, a megfigyelt jelenségek feldolgozásának kezdeti szakaszában is.²⁶

Az ispotály céljaira emelt épületek elrendezésének kialakítása során alapvetően két út figyelhető meg. Az egyik, ahol a nyomorultakat az ispotály templomának kisebb egységekre osztott hajójában helyezik el. E megoldás az ispotály lakói számára fontos lelki gondozás számára szükséges,²⁷ hiszen így a szentélyben zajló szertartások részesei lehetnek. A második út, amikor a nyomorultakat egy külön épületben helyezik el, de a lelki gondozás érdekében ehhez az épülethez közvetlenül kapcsolódik egy kápolna, vagy

---

²⁴ A templom északi oldalához kapcsolódó épület alapfalaira ásott sírokban kettőben találtunk pénzérmét, a 36-os sírban Hunyadi Mátyás obulusa (C.II. 244, K-V/M körmőcbányai veret), a 47-es sírban Habsburg Albert kassai veretű év nélküli (1439) denárja volt.

²⁵ A feltárás során gyakorlatilag alig került elő a régészeti objektumok datálását elősegítő leletanyag. A pálos hozzáépítés területén talált néhány kerámiatöredék elemzése még nem történt meg, ezért a pálos épületszervezés pusztulásáról sincsenek még pontosabb adataink.

²⁶ Az ispotály helyzetének pontos meghatározása segít megszünteti azt a bizonytalanságot is, mely a Telkibánya környezetében található gönci és (Gönc) ruszkai pálos kolostorok kapcsán ismert írásos források konkrét épülethez kötése során esetenként tapasztalható. Feltételezhető, hogy azok a vélekedések, melyek szerint a Szent Katalin ispotályra vonatkozó történeti adatok egy részét a gönci Boldogasszony pálos kolostorra kell vonatkoztatnunk, módosításra szorulnak.

²⁷ Az ispotályok középkori szerepére l. *Somogyi* 1941; *Pásztor* 1940.

egy templom is (a különböző ispotály alaprajzokra összefoglalóan CRAEMER 1963; JETTER 1966; LEISTIKOW 1967). Telkibányán feltehetően az általunk feltételezett igen nagy karzattal épült hajóban helyezték el az ott lakókat, az ispotálymester pedig a hajóhoz kapcsolódó északi melléképületben élt (6. kép).

Az ispotály elhelyezkedése megegyezik a középkori városi ispotályok többségének városszéli vagy falakon túli elhelyezkedésével. Az ispotálytól az egykori plébániatemplom felé haladva, kisebb kiemelkedést vág a mai gyalogút. Ez a kiemelkedés egy egykori sánc maradványa is lehet. Vizsgálata a későbbi időszak feladata.

Hasonlóan további régészeti kutatásnak kellene tisztáznia a 17. században nagymértékben átépített egykori plébániatemplom pontosabb építési periódusait, valamint a még rekonstruálható középkori városmag szerkezetét.

A bányaváros oklevelekben szereplő nevek alapján megismerhető részben német származású lakosságának városi hagyományai, valamint a 14. századi aranybányászat során felszabaduló energiák lehetőséget adtak arra, hogy egy igen rövid – az ispotály régészeti módszerekkel igen pontosan behatárolt léte által meghatározott – mintegy 70 éves időszakra a település lakossága kialakítson egy, a hagyományainak (és elképzeléseiknek is) megfelelő városi szerkezetet. Egyéb erőforrások hiányában, valamint a Heckenast által említett birtokviszonyok változása²⁸ miatt ez a városi lét (és városi szerkezet) a 16. században már fenntarthatatlan volt.

7. kép. Az ispotály szárazon rakott, kövekkel jelölt alaprajza

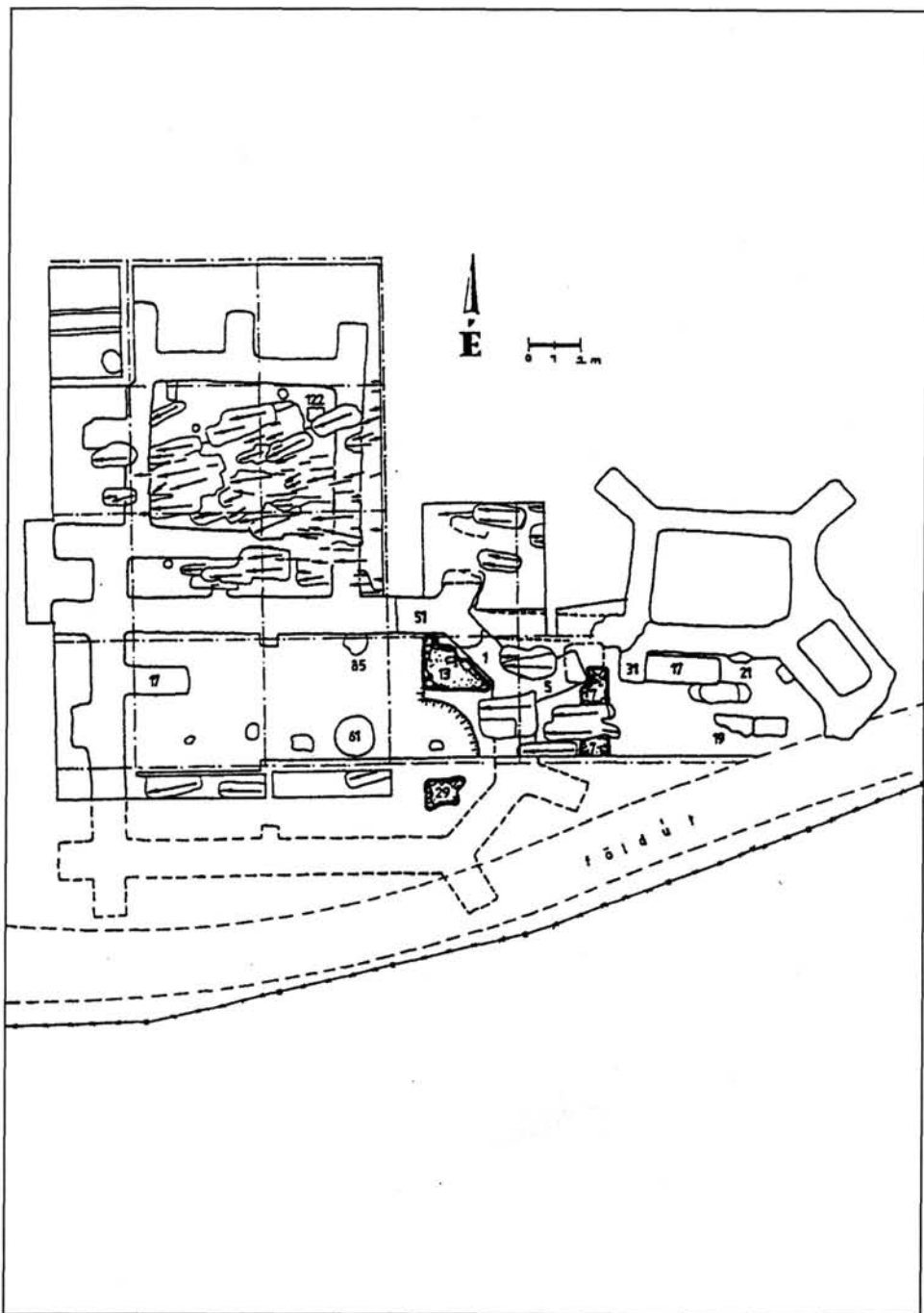
A település 16. századi hanyatlása hozzájárult a 14–15. századi településszerkezet megőrzéséhez. A Telkibánya egykori központját alkotó dombról a lakosság a 16. század végére jórészt a környező völgyekbe költözött, a középkori településrag föld alatti maradványai napjainkig háborítatlanul megmaradtak. Szemben a napjainkig fennmaradt, mai határainkon túlra került bányavárosainkkal, a fenti okból eredően Telkibányán még ma is számolhatunk a későbbi korok által kevésbé bolygatott, 14–15. századból származó viszonylag ép régészeti jelenségek előkerülésével. A mai Magyarország területéről az írásos forrásokból ismert ispotályok közül a telkibányai az egyetlen eredetileg is ispotály céljaira emelt épület, melynek viszonylag töredékes maradványaiból is jól rekonstruál-

²⁸ I. az 5. l. ábráján

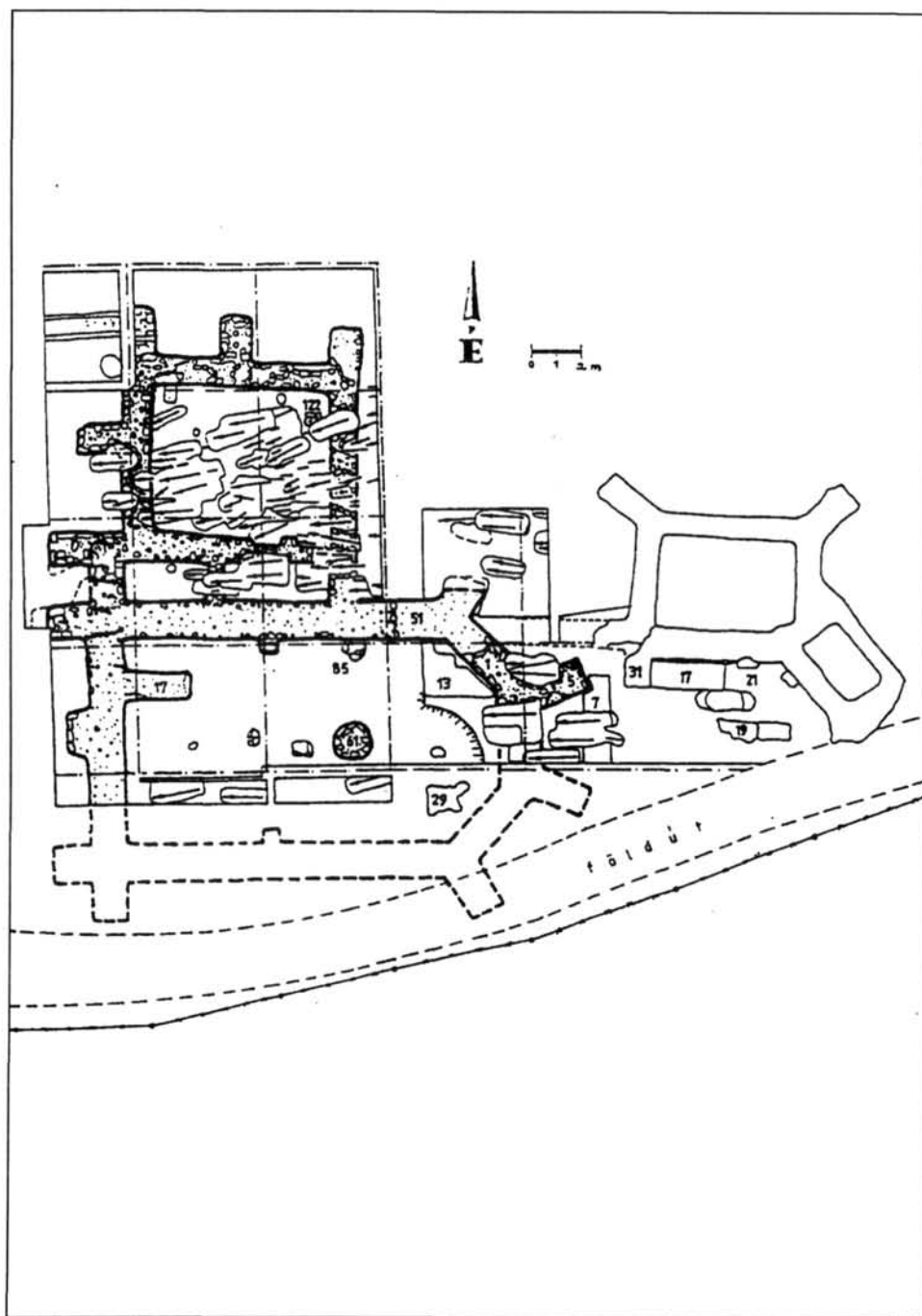
ható és bemutatható az eredeti alaprajz. Az ispotály épületének – mint a városi lét egyik kritériumának²⁹ – előkerülése remélhetően hozzásegít ahhoz, hogy Telkibányán az eddigi elsősorban bányászattörténeti jellegű kutatások mellett –azokkal összekapcsolva, a középkori bányaváros és az ott élők viszonyait is megismerjük. A mai település környezetében napjainkig megmaradt középkori bányászattörténeti emlékek sora (BENKE 1987, és annak vonatkozó térképe) valamint a középkori városmagot magába foglaló dombon kibontakozó belső szerkezet egy olyan egységes és egyedülálló rendszert jelent, mely mindenképp megérdemli a régészet és a történeti kutatás további figyelmét.

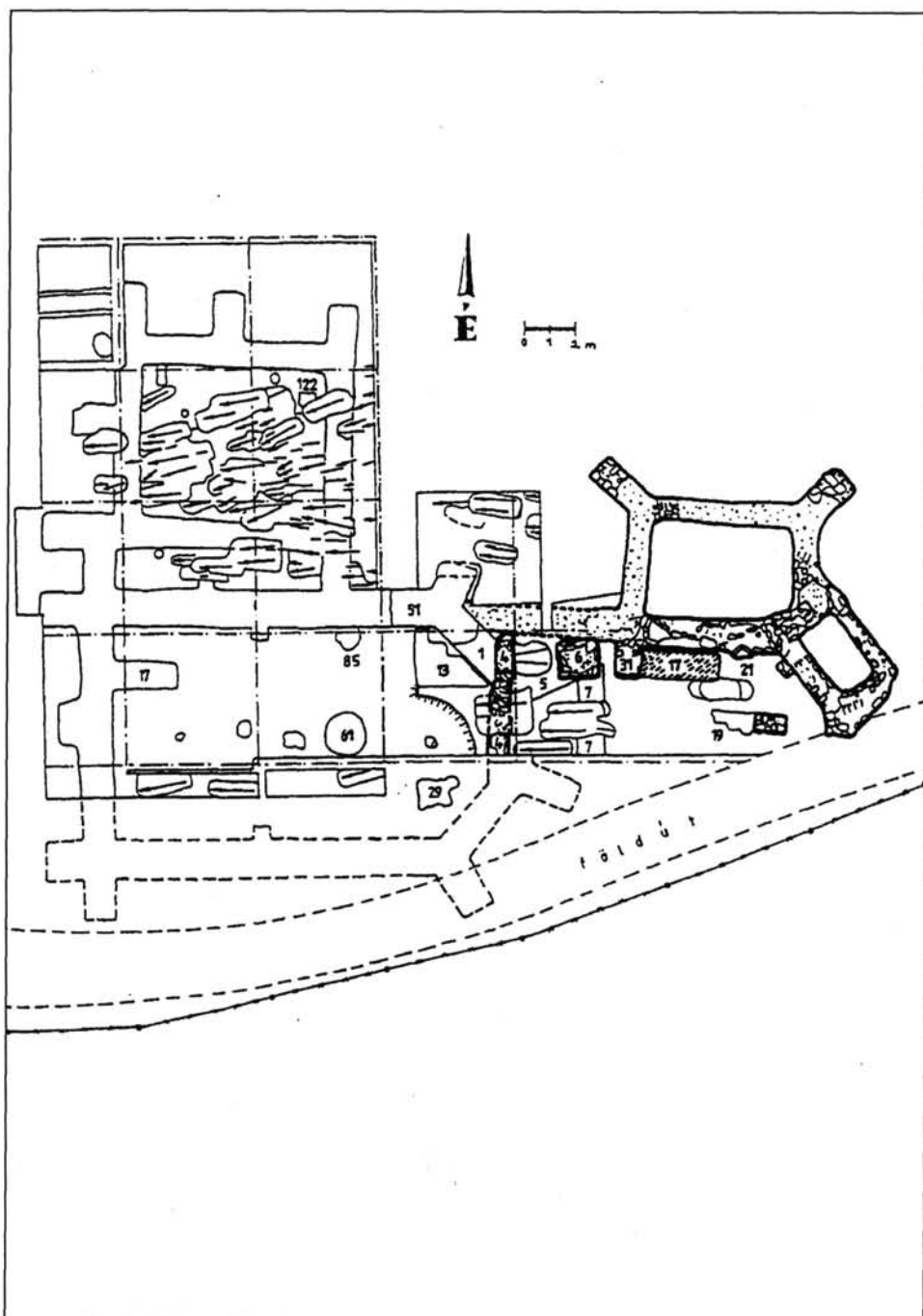
²⁹ Az ispotályok középkori szerepére és értékelésére l. még *Kubinyi* 1982.

8. kép. Az ispotály 1367–69-ben megkezdett építkezése során elbontott korábbi templom megmaradt alapfalainak elhelyezkedése

9. kép. Az 1467–69-ben építeni kezdett Szent Katalin ispotály feltárt alapjai

10. kép. Az ispotály 15. század közepi részleges pusztulását követő pálos építkezések maradványai

IRODALOM

- Bácskai Vera*
1965 Magyar városok a XV. században. Budapest
- Bánda Zsuzsa*
1985 Északkelet-magyarországi pálos kolostorok oklevelei (regeszták). Borsodi Levéltári Évkönyv V. 557–727.
- Benke István*
1987 Telkibánya bányászatának története. In: Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből. III. Szerk.: Zsámboki László. Miskolc NME, 97–128.
1994 Kutatási módszerek és eredmények a bányászati technikátörténetben. In: Agricola Évszázada, Miskolc, június 29. 5–14.
- Csánki Dezső*
1890 Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest
- Ulrich Craemer*
1963 Das Hospital als Bautyp des Mittelalters. Berlin
- Fügedi Erik*
1981 Kolduló barátok, polgárok, nemesek. Tanulmányok a magyar középkorról. Budapest
- Györffy György*
1963 Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I. Budapest
- Heckenast Gusztáv*
1994 A felső-magyarországi bányavárosok kora újkori lehanyatlásának okai. Die Ursachen des Niedergangs der obeungarischen Bergstädte in der Frühneuzeit. Studia Miskolcensis I. 45–47.
- Kubinyi András*
1982 A pásztói Szentlélek-ispotály a középkorban. In: Magyar Zene I. 81–84.
1999 Orvoslás, gyógyszerészek, fürdők, ispotályok a késő középkori Magyarországon. In: *Kubinyi András: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon.* METEM Könyvek 22. Budapest, 253–269.
- Dieter Jetter*
1966 Geschichte des Hospitals. Band 1 Westdeutschland von den Anfängen bis 1850. Wiesbaden
- Dankwart Leistikow*
1967 Hospitalbauten in Europa aus zehn Jahrhunderten. Ein Beitrag zur Geschichte des Krankenhauses. Ingelheim am Rhein
- Pásztor Lajos*
1940 A magyarság vallásos élete a Jagellók korában. Budapest
- Somogyi Zoltán*
1941 A középkori Magyarország szegényügye. Budapest
- Tóth Judit*
1981 A telkibányai református temető. In: Néprajzi dolgozatok Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből. A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai. Miskolc, 215–243. Szerk.: Viga Gyula
- Várady József*
1989 A Tizáninnen református templomai. Debrecen

EIN VORBERICHT ÜBER DIE FREILEGUNG DES ST. KATHARINEN SPITALES IN TELKIBÁNYA IN DEN JAHREN 1997–98

Die unterirdischen Überreste des zugrunde gegangenen St. Katharinen Spitales von Telkibánya sind im Frühling des Jahres 1997 am Randes des Hügels, der das Zentrum der heutigen Gemeinde bildet, bei vorbereitenden Erdarbeiten eines Baus zum Vorschein gekommen. Der Hügel, wo die Ruinen entdeckt worden sind, war das Zentrum der einstigen Bergbaustadt Telkibánya (Bild 1).

Die fundrettenden Freilegungen sind im Sommer 1997 und 1998 vom Miskolczer Ottó Herman Museum durchgeführt worden. Die Gebäudereste des Spitales sind von uns gänzlich, die Gräber des umliegenden Friedhofes wahrscheinlich bis zu einem Drittel freigelegt worden.

Zur Geschichte des Spitales tragen die Daten der erhalten gebliebenen Urkunden des Gönczer Paulinerordens bei (BÁNDI 1985). Auf Grund der geschichtlichen Quellen fing man mit dem Bau des Spitals an der Stelle einer früheren Kapelle in den Jahren 1367 und 1369 an. Schutzherr des Spitales war der Bergwerkverwalter György Kuprer. Das Spital existierte nur für eine sehr kurze Zeit, es ging in den Jahren nach 1450 zugrunde. Sein Bestehen und die Blütezeit der Goldgrube können in Parallele gestellt werden. Das Gebäude des Spitals kam nach 1450 in den Besitz des Gönczer Paulinerordens. Sein weiteres Schicksal erwähnen die schriftlichen Quellen nicht.

Im Laufe der Freilegung identifizierten wir die, in Kenntnis der historischen Daten zu erwartenden zwei Gebäuden - die frühere Kapelle und das Spital, und später den Umbau der in Paulinerbesitz gelangten Ruinen, die in den schriftlichen Quellen nicht erwähnt sind. (Bild 7–9).

Die vorgefundenen Überreste des nach 1367 gebauten Spitales bestehen aus zwei Gebäudeteilen (Bild 2–3; 5; 8): einerseits aus der ost-westlich gelegenen, 18 Meter langen und 11 Meter breiten Kirche, andererseits aus einem Gebäude, das der nördlichen Wand der Kirche angepasst wurde.

Das Kirchenschiff hatte zwei Gewölbeabschnitte. Der mit drei Seiten des Oktogons abgeschlossene Altarraum schloß sich ohne einen Siegesbogen-Pfeiler an das Schiff (Bild 2–3). Im westlichen Teil des Schiffes kamen die Spuren des Chores oder des herausgeholtten Fundaments der zum Chor führenden Treppe zum Vorschein (Bild 8 – s97). Auch der kreisförmige Überrest des mit dem Zeichen s61 versehenen Steinfundaments, den man im zweiten Drittel der Längsachse des Schiffes gefunden hat, kann wahrscheinlich als das Fundament der Tragsäule des aus Holz errichteten Chores angesehen werden (Bild 4). Ein, dem s61 ähnliches kreisförmiges Fundament ist bei der Freilegung der Hl. Ägidius Pfarrkirche aus der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts gefunden worden. Hier hat derjenige, der die Ausgrabung vornehmen ließ, dieses Fundament – mit dem gleichzeitig gefundenen Treppenfundament zusammen – als Bauelement des Chores bestimmt (MAGYAR 1990, S. 110, 60–61, Abbildung 18–19, S. 196, 4. Bild 4). Dieses Fundament befand sich in Babócsa vom westlichen Abschluß der Kirche gemessen im ersten, in Telkibánya jedoch im zweiten Drittel des

der Kirche gemessen im ersten, in Telkibánya jedoch im zweiten Drittel des Schiffes. Die überaus großen Maßen des auf Grund dieses Fundaments rekonstruierbaren Chores konnten wahrscheinlich mit der Verwendung des Gebäudes als Spital zusammenhängen.

Der nördlichen Seite der Kirche ist ein Gebäude mit einer Grundfläche von 9x8 Metern angeschlossen worden. Dieses Gebäude ist auf seiner nördlichen Seite mit drei, auf der westlichen Seite mit einem großen Stützpfeiler angefertigt worden (5; Bild 8), und schloß sich von der nördlichen Seite mit zwei kleineren Räumen dem Schiff an.

Die Geschichtsforschung hat bisher über 117 Spitäler im mittelalterlichen Ungarn Kenntnis. Diese Spitäler sind meistens in Städten oder Marktflecken erbaut worden. Auf Grund dessen hält sie die Geschichtsforschung als Kriterium der städtischen Entwicklung in Evidenz.

Die Aufgabe der ungarischen Spitäler war in erster Linie nicht die Krankenpflege, sondern die geistige Betreuung der Elenden der Siedlungen (KUBINYI 1999, S. 261–262). Über die ungarischen architektonischen Eigenheiten dieser Institutionen, die in der mittelalterlichen städtischen Entwicklung eine wichtige Rolle spielten, wissen wir wenig. Auf Grund der auf glückliche Weise entdeckten Spital-Überreste in Telkibánya kann ein Spitalgebäude gezeichnet werden, das aus zwei Teilen besteht: einerseits aus einem großen Kirchenschiff, das vom Altarraum der Kirche durch keinen Siegesbogen getrennt wurde, andererseits aus einem Gebäude, das dem Schiff angeschlossen wurde - dem Wohnort des Spitalmeisters. Die im Spital gepflegten Elenden erhielten wahrscheinlich im Kirchenschiff einen Platz (Bild 6). In Anbetracht der geistigen Betreuung, die von András Kubinyi bei der Vorstellung der Rolle unserer mittelalterlichen ungarischen Spitäler hervorgehoben wird, war diese Unterbringung notwendig, denn auf diese Weise konnten nämlich die „Bewohner“ unmittelbar an der Liturgie im Altarraum teilnehmen. Auch das in Telkibánya rekonstruierbare große Holzchor durfte der Unterbringung der Elenden gedient haben.

Das in den 50-er Jahren des 15. Jahrhunderts zugrunde gegangene Spital bekamen die Göncér Paulinermönche, die das Gebäude ihren eigenen Ansprüchen entsprechend umgebaut haben. Der Altarraum ist abgerissen und ein neuer, längerer Altarraum mit einer Sakristei dazugebaut worden. Auch das Haus des Spitalmeisters wurde abgerissen. Entlang der nördlichen Wand des Altarraumes fand man auch das Fundament der Sitzbank der Mönche (Bild 9).

Die Siedlung Telkibánya sank im 16. Jahrhundert auf ein dörfliches Niveau. Auf Grund einer Aufschrift aus dem Jahre 1624 in der reformierten Kirche der Siedlung war das Spital und die Überreste seines Umbaus durch die Pauliner zu Beginn des 17. Jahrhunderts bereits zugrunde gegangen.

Nach dem Abfall der mittelalterlichen Goldminen von Telkibánya ist die Bevölkerung im 16. Jahrhundert vom Hügel, dem einstigen Zentrum der auf ein dörfliches Niveau gesunkenen Siedlung in die umliegenden Täler gezogen, so konnten auf diese Weise die unterirdischen Überreste des mittelalterlichen Siedlungskernes unberührt erhalten bleiben. Dieses eigentümliche Schicksal der Siedlung ermöglicht es der Geschichts- und Archäologieforschung, in den nächsten Jahren die innere Struktur einer unserer mittelalterlichen Bergbaustädten detailliert zu rekonstruieren. Einen bestimmenden Teil dieser Struktur bildet auch das von uns freigelegte Spital. Die weitere Untersuchung der Beziehungen zwischen der hier erkennbaren inneren Einteilung und der Funktion des Spitales ist in Anbetracht der kaum erforschten ungarischen Spitäler von grundlegender Bedeutung.

Tamás Pusztai